

Järjekordne samm Jannseni rehabiliteerimisel

Rein Veidemann. Lunastatud. Romaan eestlaste Ristija Johannesest ning teest tema äratundmiseni. Tallinn: EKSA, 2020. 188 lk.

Kui hakkasin nelikümmend aastat tagasi Eesti ja selle kultuurilooga tutvuma, valitses nii mõnegi meelest teatud mõttes „pimeduse aeg”. Riigi eesotsas määras kamp vanu mehi koos tuhandete käsilastega, mis on õige ja mis vale, ja veel hullem: oma riiki eestlastel ju ei olnud, oldi vastu tahtmist osa suuremast liidust, mida käsitati „pimeduseriigina”. Teisest küljest oli just selle pimeduseriigi ideoloogiale omane seletada teistele, mis on õige pimedus ning kus peitub rahva minevikus tema oma pimeduseaeg: muidugi nõukogude võimu eelses ajas, aga laiemas mõttes üldse kristlusega seotud perioodis. Nii peeti nõukogude ajal eesti ärkamisliikumise eestvedajaks tulist võitlejat Carl Robert Jakobsoni, mitte kirikuõpetaja Hurta või vagatsevat ajakirjanikku Jannsenit. Nõukogude aeg oli Jakobsoni aeg.

Aga nüüd on pimeduse koordinaadid nihkunud. Tookordsed pimeduse seletajad on ise pimedaks tembeldatud ning omal ajal põlatud usumehed ausse tõstatatud. Jannsen on *in* ning Jakobson *out*. On lausa moes jälle pajatada jumalast (või Jumalast), nagu seda teeb ka arvestatava romaani autor,¹ kuigi võis arvata, et selle „naljanumbri”, nagu Tammsaare

väljendas,² olime ammu, juba enne nõukogude aega seljataha jätanud. Aga ilmselt ei ole. Kas naljast või sügavast veendumusest tegeldakse jumalaga ikka veel. Ning miks mitte siis ka ühega tema jüngritest, kelleks Jannsenit vist sõandatakse kutsuda?

Rein Veidemanni romaani pealkiri „Lunastatud”, see üksainus sõna seostub kohe kristlusega, kuigi see seos pole sugugi kohustuslik. Sõna „lunastus” on eesti keeles vana germaani laen (või laenu tuletis)³ tähendusega 'välja ostmine' või 'vabaks ostmine' ning pärineb seega ristiusueelsest ajast. Aga ammu on sõna kaaperdanud kristlased ning täitnud selle nende ideoloogiaga, nii et selle tähendust pole enam võimalik ette kujutada ilma religioosse taustata. Pealkirjavalik on Veidemannil muidugi sihilik, sest kas pole mitte nii-suguse isiku nagu Johann Voldemar Jannseni iseloomustamiseks „lunastus” (või ka „lunastatud olek”) ainuvõimalik sõna? Pealegi paistab Veidemannile see sõna meeldivat. Teoses „101 Eesti kirjan dusteost” kasutab ta seda – oodatavalt – Tammsaare käsitlemisel,⁴ aga juba 1999. aastal Tammsaaret ja Traati kõrvutades on ta lunastuse teema kallal: „Kui see eestlane

² Tammsaare kirjutas 1933. a soome tõlkejale „Tõde ja õigust” lahti seletades: „Mina katsusin oma teoses inimest näha heitlemas (võitlemas) kord maaga, kord jumalaga (mis on meie ajal peaaegu naljanumber), kord ühiskonnaga, kord oma isikliku elu ja hüvedega [...]” (E. Treier, „Tõde ja õiguse” tõlkimisest Soomes. A. H. Tammsaare kirjad Erkki Reijonenile. – Keel ja Kirjandus 1978, nr 1, lk 56).

³ Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. II kd: K–O. Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 1996, lk 226.

⁴ R. Veidemann, 101 Eesti kirjan dusteost. Tallinn: Varrak, 2011, lk 55, 57.

¹ R. Veidemann, Kirik keset küla. – Postimees 22. XII 2017.

taluperemeheks tehakse – nagu Palanumäe epopöad alustavas „Puud olid, puud olid hellad velled” (1979) – või tal tuleb see ise kätte võidelda, siis ei tähenda see õnnemaale jõudmist, vaid lunastuse otsimist. [...] „Tõde ja õigus” ning „Minge üles mägedele” on nagu Sisypheose müüdi eesti variandid. Kuid erinevalt Sisypheosest, kellele kivi märke lükkamine oli mõeldud karistuseks Zeusi saladuse reetmise eest, on eesti Sisypheose Andrese ja Hendriku katsumused mõeldud lunastama kogu rahva õigust olemasolule.”⁵

Niisiis on lunastus või lunastatud olek Veidemannile tuttav teema. Romaani pealkirjas ja alapealkirjas peitub ka kogu sõnum: „Lunastatud. Romaan eestlaste Ristija Johannesest ning teest tema äratundmiseni” – see sisaldab viit mõistet, millega kõik on öeldud. Harutagem järgnevas need mõisted lahti, alates lõpust.

Äratundmiseni. See on süütu sekulaarne sõna, aga religioosset hõngu selle juures ei saa eitada. Kui keegi on midagi „ära tundnud”, siis ta väidab, et teab seda nüüd tõesti (millest samal ajal järeldub, et teised, mitteäratundjad, ei tea veel). Valgustatud inimene arvab (küllap äratundmise tulemusena) teadvat, kuidas asjad tegelikult on. Seda võib pidada ülevõlvaks, aga teine, viisakam ning käesoleva romaani seisukohast sobivam sõna selle kohta on – küpsus. Autor on näinud midagi, mida meie, lugejad, ilmselt veel ei ole. Aga võime seda näha romaani lugedes.

Tee. Märksõnaga antakse mõista, et Jannseni äratundmine on (pikem) protsess. Selleks vajabki romaan kolme osa, millest kahes esimeses on autor hästi sisse elanud Jannseni vaimu ja püüdnud selgeks teha, millest ja kuidas selline isik mõtles. Võib-olla on keeleliselt riskantne pajatada sellest äratundmistekonnast

osaliselt Jannseni-aegses stiilis (morfoloogiliselt: *selgeste, sagedaste*; ortograafiliselt: *keik, naene*; süntaktiliselt: verb kõrvalausetes saksapäraselt lause lõpus), aga see on siiski õnnestunud valik. Selle kaudu jõuame tasapisi autori, tema rahva, endagi (?) juurde. Vähemalt autori jaoks on see selge. Nii nagu Jannsen lapsena puu otsas ronides ripub õhus alumise oksa murdumise tõttu (lk 17), nii ripub sinavormis kujutatud tegelane kolmandas osas „kondiproovi” tehes tornist allaronimisel „kahe redelipulga vahel” (lk 153). Jannseni lapsepõlvemälestuses oli see „õnnelik õnnetus” (lk 14) – kuid kas pole nii, et „kahe vahel olek” on lihtsalt eestlaste ajaloo võrdkuju? Kas „Jannsen ripub õhus” tähendab, et eesti kultuur on kuidagi õhus, ilma tugeva aluspõhjata, ning vajab niisiis teiste abi? Välistada seda tõlgendust ei saa, nagu ka mitte seda, et XXI sajandi eestlase mõtleb nõnda. Sellest äratundmistekond.

Eestlaste Ristija Johannes on kujund, mida ma pole varem kohanud ja mu teadmised sel alal on põgusad. Eestlaste ristijaks on end kindlasti teisedki upitanud, antud juhul on aga tähtis, et autor teeb oma tegelase justnimelt selleks. Ja ta teeb seda veenvalt, nii et lugeja sukeldub uuesti XIX sajandi ajalukku ning vaatleb seda teisest vaatenurgast. Siingi tuleb esile too kahe või mitme vahel olek, kui Jannsen meenutab Eesti rahvushümni sündi: „Säärane keerdtrepp selle lauluga oli, et sakslase viis, rootslase luuletus, soomlase ümberpanek, eestlase ümberpanek saksa keelde ja selle põhjal eestlase kirjutatud luuletus, mille mina, kui see juba mitu korda ära sai trükitud, ise kah saksa keelde ümber panin ja ära trükkida lasin” (lk 73). Kas Eesti hümnisünnilugu pole *in nuce* eesti kultuuri sünnilugu? Ühest küljest küll, aga tõttan lisama, et tegelikult on see ju kõigi kultuuridega nii: alati on võetud ja laenatud, rõõvitud ja kopeeritud, mõiste *hübridkultuur*,

⁵ R. Veidemann, Mats Traadi lunastus. – Eestlase Päevaleht 22. XI 1999, lk 4.

mis oli postkolonialismi diskursis mõnda aega populaarne, pole mõistlik.⁶

Aga siinses kontekstis on see teisejärguline, sest raamat on ju: *romaan*. Ehk tahtis Veidemann selle sõna alapealkirjas mainimisega lugejale igaks juhuks selgeks teha, et too ei võtaks lugu tõena, tema käes on kunstiteos. Nõnda ongi. Ent romaaniks võib ju kõike nimetada, ning vähemalt Veidemanni romaani kolmanda osa puhul kehtib Jaan Krossi „Mesmeri ringi” (1995) tuntud ning palju tsiteeritud alapealkiri: „Romaniseeritud memuaarid nagu kõik memuaarid ja peaaegu iga romaan.” Sest see kolmas osa on ühe 1946. aastal Pärnus sündinud poisi lugu, milles sarnaneb ühteist selle poisi eluga, kes oli sündinud 127 aastat varem Vana-Vändras, mis pole Pärnust kuigi kaugel.

Lunastatud. Lugemise lõpus oleme lunastatud. Kas tõesti? Kaldun arvama, et

eeskätt on seda autor ise. Lugeja jaoks jätab ta aga õhku, mis või kes on lunastatud. Kas Jannsen? Kas eesti rahvas? Lugeja? Aga kas peame seda ikka nii täpselt teadma? Ehk teekond ongi siht?

Viivi Luik – sama sünniaastaga kui Veidemann – on oma romaani „Ajaloosilu” pealkirja lahti seletades öelnud: „Ajaloosilugu on nagu spiraal, mis alati kordub [---] Mäng, mis on pidevas liikumises, aga reeglid muutuvad jooksvalt. Siiski on see alati sama mäng. See on ilus ja samaaegselt hirmus.”⁷ Ajaloospiralis on Jannsen nüüd uue ringiga meist mööda käinud, seekord Veidemanni kuues, ning hakkame Jannsenit jälle pisut rohkem mõistma. Ja võib-olla ka Eestit, kuigi, jah, mis siin salata, mina jään ikka jakobsonlaseks, kuna Jannseni vagatsemismõminat on tõesti raske seedida. Aga eelkõige oleme pisut rohkem Veidemanni mõistnud, sest see on tema romaan.

CORNELIUS HASSELBLATT

⁶ Vrd C. Hasselblatt, Rahvuskultuuri paradoks ning eesti keele tähtsus. – Rahvuskultuur ja tema teised. (Collegium litterarum 22.) Toim R. Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2008, lk 17.

⁷ Å. Karlsson, Bland änglar och potatisåkrar. – Nyttid 16. I 1992, lk 10.